

Népszolgálat kettős tükörben

Móricz Zsigmond és Benedek Elek
a húszas évekbeli Erdélyben

A közös évforduló önmagában véve csak ürügy, az emberi-írói magatartás lényegi azonossága azonban elégséges ok arra, hogy a regényíró Móricz Zsigmond és a meseköltő-irodalomszervező Benedek Elek élő emléket egyazon cikk keretében idézzük.

A nép-, nemzet-, illetve nemzetiségiszolgálat igénye mindkettőjük életművét áthatja. Hogy a két életmű mégis különbözőképpen alakult, az részben a Benedek Elek és Móricz Zsigmond indulása közötti két évtizedes fáziseltolódással, részben a pályájuk első világháború utáni szakaszát meghatározó társadalmi-politikai viszonyok eltérő voltával, a struktúra és a nagyságrend vonatkozásában viszont legfőképpen alkati tényezőkkel magyarázható.

Kétségbenvonhatatlan tény, hogy Móricz Zsigmond, a magyar prózáírás mindmáig legnagyobb mestere. Nem szükséges bizonyítanunk, hogy mennyiben és miért jelentősebb, mint Benedek Elek. Annál inkább bizonyításra szorul még ma is, csaknem ötven évvel Benedek Marcell úttörő életrajzi munkájának és több mint húsz évvel a nagy meseköltő *Halljátok, emberek?* című, Balogh Edgár összeállította publicisztikai gyűjteményének megjelenése után, hogy Benedek Elek jelentősége túlmutat az irodalomtörténeti köztudatban számára szűkmarkúnan mért elismerésen.

A népszolgálati igény megléte és intenzitása legközvetlenebbül a két szerző publicisztikájában és eleven közönségkapcsolatában érzékelhető.

Móriczról régóta tudjuk, hogy a publicisztika nem játszott olyan kiemelkedő szerepet életművében, mint például az Adyében. De azt is tudjuk, hogy életének valamennyi szakaszában tapasztalati anyagának publicisztikai feldolgozására, elvpolitikai értelmezésére is törekedett. Különösen érvényes ez a megállapítás a forradalmak időszakára, amikor Móricz — a társadalmi cselekvés fősodrába lendülve — riportjaiban, cikkeiben, röpirataiban a polgári demokratikus forradalom plebejus kiteljesítéséért, a szocialista építés távlataiért szállt síkra. Az ellenforradalmi rendszer a publicisztikai megnyilatkozás lehetőségeit szűkebbre szabta. Móricz azonban ilyen körülmények között is módot talált arra, hogy ne csak a szép-irodalmi alkotások áttételes formáiban fejtse ki véleményét korának legégetőbb kérdéseiről.

A magyar ajkú olvasóközönség soraiban ma már aligha akad valaki, akinek legalább valamely ismeretei ne volnának Móricz publicisztikájáról. De vajon elmondhatjuk ugyanezt Benedek Elek közírásával kapcsolatban is? Nem valószínű, pedig a *Halljátok, emberek?* című gyűjteményben olvasható cikkek legjavát 1967-ben egy másik kötet, *A százestendő s jövendőmondó* is újraközölte.

A szelídnek mondott meseköltő harcos állásfoglalásait, hajlíthatatlan erkölcsű, eszméltető írásait számon nem tartanunk — nagy fényűzés részünkről. A századforduló táján írott Benedek Elek-cikkek közül gondolunk itt, például, az egykori közoktatásügyi miniszterhez címzett nyílt levélre, amely a gyermekek nyelvérzékét és egészséges eszejárását károsító tankönyv-szörnyszülőtteknek üzent hadat; azokra a satirikus eszme-futtatásokra, amelyek az igazság, jog, méltányosság és törvényesség elvein keresztülágazó protekcionizmust, a törleszkedő-hajbókoló tisztelgésnek és a közügyi szócséplésnek a dualista rendszerben általánossá vált divatját ostromozták; azokra a vádiratokra, amelyek a bürok elleni imperialista agressziót vagy a hivatalosságok a tömeges kivándorlásra kényszerülő székelyföldi szegények sorsa iránti közönyét bélyegezték meg.

A húszas évek változott körülményei között Móricz elsősorban mint regényíró (de nemcsak mint regényíró), Benedek Elek pedig elsősorban mint irodalom-szervező (de nemcsak mint irodalom-szervező) teljesít sajátos népszolgálati feladatokat. Benedek Elek pályájának ez a szakasza egészében az alakulóban levő romániai magyar irodalommal fonódik össze. Azzal az irodalommal, amelynek közönsége 1926 végén a regényíró Móriczsal is emberközeli kapcsolatba kerül.

Benedek Elek 1921 nyarán költözik haza Kisbaconba. Jó ideig nem mozdul ki kúriájáról. Beszélni sem szívesen beszél, mert tart attól, hogy szavait esetleg

felre magyarázzák. Zágoni István egyik riportjából tudjuk (*Keleti Újság*, 1921. november 15.), hogy mindenkinek csak egy tanáccsal szolgál: „Dolgozzatok, dolgozzatok!” Jó példával ő maga jár elől. Cikkeket közöl a *Keleti Újságban*, az *Ellenzékben*, az *Újságban*, a *Brassói Lapokban*. Főmunkatársa a *Keleti Újság* „Mesevilág” című gyermekirodalmi rovatának (1922 szeptemberéig). Ellátja a *Vasárnap* című néplap (1921. november—1923. január), valamint a *Vasárnapi Újság* című irodalmi, művészeti és művelődési képeslap (1923. május—1925. március) főszerkesztői teendőit. Szerkeszti a *Cimbora* című gyermeklapot (1922. évi 29. számától kezdve), a *Brassói Lapok* „Gyermekvilág” rovatát (1929 márciusától), valamint *Az én naptáram* című, Égető Árpád baróti nyomdász kiadásában megjelenő kalendárium 1922 és 1926 közötti köteteit. 1921 után mintegy harminc önálló könyvet, illetve füzetet jelentet meg. Ezeknek egy része — az Erdélyi Irodalmi Társaság felkérésére írott *Petőfi* (1922), a *Híres erdélyi magyarok* (1922), az *Őcsike könyve* (1922), az *Erdélyi népmondák* (1926), a *Kisbacoai történetek* (1926), *A püspök meg a püspökgfi, avagy: A magyar fa sorsa* (1927) — dicsőszentmártoni, szatmári, kolozsvári, nagyváradai és brassói nyomdáknak készül. 1925-ben az ő gondozásában adja ki a budapesti Athenaeum az *Erdélyi történetek*, a kolozsvári Minerva pedig a *Gyermekszínház* című novella-, illetve színpadi jelenet-gyűjteményt.

Írásaival a gyermekeket és a felnőtteket egyaránt felélelő, legszélesebb olvasóközönséghez fordul, az új viszonyok közötti öntudatos és célszerű tájékozódás elősegítésének szándékával. A sajátosságok megőrzésének és a népek közötti közlekedésnek leghathatósabb eszközét az irodalomban látja. Erre világít rá *Levél egy román ifjúhoz* című cikkében (*Keleti Újság*, 1922. április 2.), a *Cele trei Crișuri* című folyóirat körkérdésére (1922. június), valamint Kőmives Lajos riporteri kérdéseire (*Keleti Újság*, 1923. május 5.) adott válaszaiban. Ez a szemlélet hatja át kritikai írásait is — az egészséges hazai magyar irodalom kibontakozásának jeleit egy különben nem túl jelentős kötet kapcsán felismerő cikkétől kezdve (*Keleti Újság*, 1921. december 16.), a Sipos Domokos novelláskötetét elemző kritikával (*Keleti Újság*, 1923. február 22.) és a Makkai Sándor Ady-könyvének védelmét vállaló vitárral folytatva (lásd önálló füzetben is), Tamási Áron *Szűzmáriás királyfi* című regényének méltatásáig (*Brassói Lapok*, 1928. augusztus 12., 19.).

1922. július 30-án Benedek Elek nagysikerű előadást tart a segesvári Petőfi-ünnepeken. Ettől kezdve mind gyakrabban lép személyesen is a nyilvánosság elé, mert tudja, hogy a közönségnek az irodalmi életbe való tevékeny bekapcsolása nélkül a mégoly értékes irodalmi alkotás sem hathat. 1927 őszétől aztán már nemcsak alkalmi szereplésekre vállalkozik, hanem valóságos irodalomnépszerűsítő körutakat szervez, nem utolsósorban azért, hogy az *Újság* megszűntekor (1927. augusztus 13.) állás nélkül maradt székely íróknak és a súlyos beteg Sipos Domokosnak, majd pedig a fiatalon elhunyt író árvájának anyagi segítséget biztosíthasson.

Hozzáférhető korabeli sajtókiadványok — a *Brassói Lapok*, az *Erdélyi Tudósító*, az *Erdővidéki Hírlap*, a *Székely Nép*, a *Keleti Újság*, az *Ellenzék*, az *Aranyosvidék*, a *Gyergyói Újság*, a *Szilágysomlyó*, a *Nagykároly és Vidéke*, a *Haladás*, a *Nagybánya*, a *Székely Közélet* és a *Hargita* — cikkei és híradásai alapján a Benedek Elek vezette irodalmi körutak idő- és térbeli állomásait (nyilván nem hiánytalanul) a következőkben jelölhetjük meg: 1927. november 12-én Brassó, 13-án délután Barót, este Sepsiszentgyörgy, 19-én Kolozsvár, 20-án Torda, 1928. április 28-án Gyergyószentmiklós, május 13-án Szilágysomlyó, 14-én Nagykaroly, 16-án Szatmár, 19-én Nagybánya, június 6-án Székelyudvarhely, 7-én Székelykeresztúr, 1929. március 17-én Budapest, ezt követően pedig Cegléd, Szeged és Debrecen az előadások színhelye. A beköszöntő beszédet mindenütt Benedek Elek mondja. A vele utazó csoport állandó tagjai közül Tamási Áron rendszerint két prózai írását, Szentimrei Jenő két-három költeményét (Tordán kivételesen a szabadversről szóló előadását) olvassa fel; a versmondó György Dénes Aprily Lajos, Bartalis János, Finta Zoltán, Petres Kálmán, Sipos Domokos, Szentimrei Jenő, Szombati-Szabó István és Tompa László költeményeiből ad elő, Szentimreiné Ferenczy Zsizi pedig (Barót kivételével, ahol nem sikerül zongorát szerezniük) Bartók Béla, Kodály Zoltán és Delly-Szabó Géza népdalfeldolgozásaiból, alkalmilag Lányi Ernő és Csiki Endre dalaiból énekel — Brassóban Weisz Ilona, Tordán Weress Ákos, Szilágysomlyón Rochlitz Vincéné, Nagykarolyban és Szatmáron Lányi Ernő, Székelyudvarhelyen Tompa Lászlóné, Budapesten ifj. D. Szabó Géza zongorakisérével. Az állandó szereplőkhöz a prózaírók közül Brassóban, Baróton, Sepsiszentgyörgyön, Budapesten Kacsó Sándor, Kolozsvárt, Tordán, Budapesten Nyírő József, a költők közül Brassóban, Baróton, Sepsiszentgyörgyön Farcádi Sándor, Székelyudvarhelyen, Székelykeresztúron Tompa László, Kolozsvárt Maksay Albert, Budapesten Bartalis János csatlakozik. A műsor keretét Tordán és Székelyudvarhelyen a Tordai Magyar Dalkör (karnagy: Zalányi György), illetve a Székely Dalegylet biztosítja.

Benedek Eleknek és „fiainak“ a szereplését a közönség változó érdeklődéssel fogadja. A gyermekek mindenütt izgatottan várják Elek nagyapónak, a *Cimbora* népszerű szerkesztőjének az érkezését, aki több helységben külön mesedélután rendez számukra. A felnőtteknek szánt műsorral azonban nem ugyanez a helyzet. Akad helység, például Barót, ahova a környező falvakból, Olasztelekről, Nagyajtáról, Nagybacomból is tödül a közönség, másutt viszont, például Szatmáron, az előadás csaknem teljes közönybe fullad. A budapesti nagy siker után Szeged tartogatja a legkellemetlenebb meglepetést: itt a közönség jó része felekezeti megmondolásból tüntet távolmaradásával. Benedek Elek *Elkészett beszámolójában* olvashatjuk (*Brassói Lapok*, 1929. április 18.): „Búcsúzáskor azt üzentem Móra Ferencnek: ezután ne a föld alatt kutassa az ó- és középkort. Ott sétál Szeged utcáin.“

Az irodalmi körutak szervezésével Benedek Elek korántsem érzi befejezettnek küldetését. Küzd a *Cimbora* fennmaradásáért. A művelődési élet fellendítése érdekében székely népművelő társaság alakítását javasolja. Kellő támogatás hiányában azonban 1929. augusztus 15-én tényként kénytelen bejelenteni lapjának megszűntét, augusztus 16-án pedig — miközben Szentimrei Jenőnek szánt fogalmazványában éppen a népművelő társasággal kapcsolatos gondjáról ír — végképp kiejti kezéből a tollat. 1929. augusztus 17-én bekövetkezett halálával levelének a Zágoni-féle riportból ismert jó tanáccsal egybecsengő utolsó szavai — „*fő, hogy dolgozzanak*“ — jelképes jelentőségűvé nőnek.

A húszas évek közepéig a romániai magyar irodalom több regényt kigyőzött már, a hazai irodalmi köztudat azonban változatlanul Móricz Zsigmond nevével kapcsolja össze ekkor a regényíró fogalmát. Érthető érdeklődést vált ki tehát az *Ellenzék* 1926. november 23-i híradása arról, hogy Móricz régi barátait és a *Tündérkert* folytatásának színhelyeit készülő meglátogatni Erdélyben, s ha engedélyt kap rá, előadást is fog tartani Nagyváradon, Kolozsvárt, Marosvásárhelyt, Brassóban és Aradon.

A látogatás naplóját korabeli lapok — a *Nagyvárad*, a *Nagyvárad* *Friss Újság*, a *Nagyvárad* *Napló*, az *Ellenzék*, a *Keleti Újság*, az *Újság*, *A Ma*, valamint a *Biruinja* — tudósítási nyomán rekonstruálva, a következőket állapíthatjuk meg:

Móricz 1926. december 3-án érkezik Biharpüspökre. Itt ünneplőbe öltözött helybeli földművesek és a nagyvárad

írók küldöttsége várja, élén Tabéry Gézával. A vendéget négylovas kocsival kísérik Nagyváradra. A lovakat Felvinczy Sándor biharpüspöki községi bíró kölcsönzi, a kocsit, amelyet egykor Ady is használt Csucsán, Szakács Jenő bérkocsitulajdonostól szerzik (ő a Boncza-családtól vásárolta). Este a Katolikus Kör nagytermében tartja meg Móricz első előadását. Saját úti élményei alapján az olasz, német és francia irodalmi-művelődési viszonyokról, valamint a magyar irodalom helyzetéről beszél, majd részleteket olvas fel *Odüsszeusz bolyongása* című, Kodály Zoltán számára írt opera-szövegkönyvéből, valamint *Kivilágos kivirradtig* című regényéből, eléggé gyér számú hallgatóság előtt.

December 4-én este a kolozsvári pályaudvaron Szabó Imre az Erdélyi és Bánsági Kisebbségi Újságírószervezet, Kós Károly a Helikon Irodalmi Szabadcsoport, Kuncz Aladár pedig az irodalombarátok nevében üdvözl

Móriczot, aki az *Újság* riportereinek kérdéseire válaszolva jelzi, hogy „Bethlen Gábor és Rákóczi György nehéz lépteinek“ nyomát kívánja járni „a késői időben“. Kialakult programja még nincs. Körülbelül két hétig marad Romániában, s közben el szeretne látogatni Brassóba, Aradra, Temesvárra, Marosvásárhelyre is.

December 5-én a dr. Óváry Elemér lakásán elszállásolt Móricz kolozsvári írókkal, újságírókkal találkozik, majd hosszasan időzik Kelemen Lajos társaságában, aki valósággal elbűvöli őt a Bethlen Gábor korára vonatkozó ismereteinek bőségével, segítőkészségével.

Az időközben kialakított programnak megfelelően Móricz december 6-án Vajdakamarásra, Bethlen Gábor egykori vadászterületére, december 7-én Nagyenyedre, 8-án pedig Gyulafehérvárra látogat. Nagyenyedre, népes küldöttség élén, Járai István professzor fogadja, majd Uzoni Kovács Józsefné veszi gondjaiba, akinek vendégszerető asztalánál izes adomáztatásra kerül sor.

December 8-án este a kolozsvári újságíró klubban rendeznek bankettet Móricz tiszteletére. Üdvözlő beszédet Szász Endre, Vásárhelyi János, Szentgyörgyi István és Kiss Elek mond.

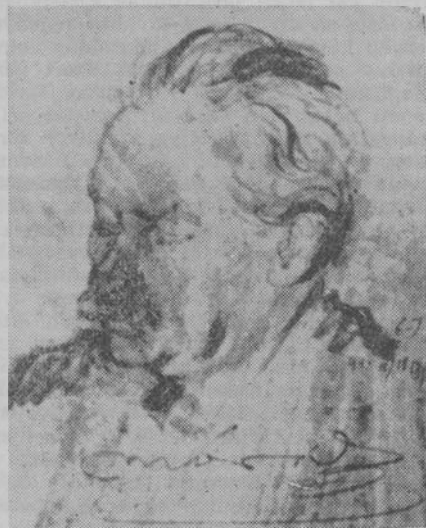
A következő két napot a Kelemen Lajos kijelölte történelmi forrásanyag tanulmányozására szánja Móricz, majd 10-én este a kolozsvári magyar színház előadásán vesz részt. A színház művészei bemutatják *Mint a mezők virágai* és *Kend a pap?* című egyfelvonásosait, Móricz pedig megismétli előadását az európai és a magyar irodalom kérdéseiről, valamint felolvasását *Kivilágos kivirradtig* című regényéből.

December 11-én autón érkezik Marosvásárhelyre, Bernády György vendégeként. Este a színházban — Fehér Imre színigazgató és a Kemény Zsigmond Társaságot képviselő Tótfalusi József üdvözlő beszéde után — *Tökmag, Politika* és *A báróné gulyása* című jeleneteit adják elő, Móricz pedig megtartja a nagyváradi és a kolozsvári műsorból ismert előadását, illetve felolvasását.

Az előzetesen bejelentett aradi útra már nem kerül sor. A *Ma* című marosvásárhelyi lap 1926. december 12-i számában egy rövid hír indokolja a körút váratlan megszakítását: „Móricz Zsigmondot Kolozsváron nagyobb baleset érte. Egy díszlet ráesett a lábára, és zúzódásokat szenvedett. Éppen ezért Móricz Zsigmond nem is folytatja körútját, hanem Marosvásárhelyről visszatér Budapestre.“ A hírrrel kapcsolatos december 15-i kommentárjában a *Nagyvárad* című lap ama sejtését juttatja kifejezésre, hogy Móricznak aligha a lábát érte baleset, inkább a lelkét érte egy láthatatlan kő. A kommentár egy nacionalista színezetű sajtótermék Móricz elleni méltatlan támadására utal, de utal ugyanakkor Corneliu Codarcea Móricz melletti józan állásfoglalására is. (Lásd ezzel kapcsolatban Codarcea cikkét a *Korunk* 1957. májusi számában.)

Móriczot romániai látogatása során a tapasztalat- és ismeretszerzés szándéka vezérli. Útját ebből a szempontból sikeresnek mondhatjuk, hiszen itteni élményei kétségbevonhatatlan szerepet játszanak a békés építés eposzává növekvő *Erdély-trilógia* végső koncepciójának kialakításában. A tanulni vágyó Móricz azonban tanít is egyúttal. Az európai és a magyar irodalmi-művelődési viszonyokról tartott előadásában — a *Nagyvárad* *Napló* 1926. december 5-i számának tanúsága szerint — a kollektívizmus eszméjét domborítja ki. Hangsúlyozza, hogy „a jövő szebb és boldogabb társadalmát“ csak az emberi egymásrautaltság tényéből kiindulva lehet megteremteni. A *Biruința* 1926. december 8-i számának adott nyilatkozatában pedig az egész emberiség javát szolgáló, népek közti együttműködés mellett tesz hitet.

Nyolc nap és nyolc év történetének párhuzamba állításából aligha vonhatók le érvényes következtetések. Móricz Zsigmond pályáját ismertnek tételezve azonban a párhuzam erőltetése nélkül mutathatunk rá mégis a Móricz Zsigmond-i és a Benedek Elek-i emberi-írói magatartás közös jellemzőjére: a nép felé fordulás elvéből és gyakorlatából fakadó ama törekvésükre, hogy az irodalom és művelődés eszközeivel minél szélesebb rétegeket megmozgatva, munkálkodjanak nemzetük, nemzetiségük jövőjéért.

Erdős I. Pál rajza (1941)